

Západoberlínská marxistická studia práce

V mezinárodním programu srovnávacího výzkumu organizovaném Evropským střediskem pro koordinaci výzkumu a dokumentace ve společenských vědách (Viedeň), jehož účastníky jsou vědecké ústavy nebo vysoké školy 13 zemí (z nich 8 kapitalistických a 5 socialistických — SSSR, NDR, PLR, MLR, ČSSR), a věnovaném souvislostem soudobé mikroprocesorové technologie a práce zaujímá velmi čestné místo výzkum západoberlínských marxistů. Upoutal k sobě pozornost svými principiálními stanovisky, hloubkou studia, spojením teorie s empirií a výraznými třídními závěry.

Svobodná univerzita v Západním Berlíně po několikaleté dotování výzkumný projekt *Automatizace a kvalifikace*. Projektová skupina, která se jej ujala, byla složena z mladých vědeckých pracovníků, převážně marxistického založení: F. Haugová, H. Gottschalch, H. Mayová, R. Nemitz, Ch. Ohm, N. Rätzelová, W. van Treeck, T. Waldhubel, S. Wenk, G. Zimmer. V evropském srovnávacím výzkumu je tato skupina zastupena N. Rätzelovou.

S finanční podporou Svobodné univerzity provedl tento pracovní kolektiv rozsáhlý průzkum marxistického teoretického dědictví a soudobé západoněmecké odborné literatury, zorganizoval celou řadu vlastních empirických výzkumů v podnicích a vypracoval poměrně celistvou teorii práce. Co do šíře, hloubky, solidnosti je to úspěch, který by jen málokde našel obdobu. U nás zatím nic takového nemáme. Výsledky jsou shrnuty v publikacích: Haug, F. (ed.): *Entwicklung der Arbeit* (der Arbeitstätigkeiten und die Methode ihrer Erfassung), tj. Vývoj práce (pracovních činností a metoda jejich postžení), dále *Automationsarbeit: Empirie* (empirische Untersuchungen), tj. Práce v automatizaci: Empirie (empirické výzkumy — 3 svazky) a *Theorien über Automationsarbeit*, tj. Teorie o práci v automatizaci. Všechny vydal Argument-Verlag v Západním Berlíně v letech 1978–1980.

Studie o práci představují část knižnice zahrnující 100 svazků (stále doplňovaných o další), která má prohlubovat znalosti o „cílech a rámcových podmínkách odborářské činnosti“ a je určena pro pracovníky odborového hnutí i další zájemce o zásadní řešení postavení pracujících v kapitalismu. V knižnici vycházejí například monografie o kapitálu, o státu, o monopolu, o sociálních problémech továrního života atd.

Po krizi v druhé polovině sedmdesátých let univerzita snížila dotace. Mladí pracovníci, kteří ještě neměli definitivu, byli postupně propouštěni a museli se živit, jak se dalo. Někteří jsou už po léta bez zaměstnání. Společný výzkum však nepřerušili. Co vydělají, dávají do „společné pokladny“ a z toho financují další výzkumy. Platí svým členům účast na konferencích, zajišťují skromný tisk. N. Rätzelová říká, že naděje na zaměstnání ve vědě je v nedohlednu.

První z výše citovaných knížek je věnována historii práce (*Entwicklung der Arbeit*). Vychází z marxistických metodologických přístupů a v podstatě interpretuje hlavní poznatky o stupních, jimiž historicky procházel vývoj (materiální) práce od nejstarších dob. Nezůstává pouze u popisu, ale těží z historickomaterialistického poznání.

Poznáání dějin práce má pozoruhodnou hloubku. Shrnuje množství poznatků a každý vývojový stupeň dokládá četnými citacemi. Výklad se uzavírá problematikou techniky a práce v období průmyslové revoluce. Pak se přechází k soudobé automatizaci a k tomu, jak se zračí v proměnách práce. Přehled literatury podává téměř úplnou bibliografii německé a zčásti americko-anglické literatury. (Náležitý podíl je věnován i odborné literatuře z NDR).

Tři další svazky věnované práci v podmínkách automatizace se téměř blíží sborníkům. Vycházejí z empirických výzkumů a udržují určitou vyváženost mezi technickými fakty a jejich sociálně ekonomickou stránkou. Výzkumy jsou vedeny z třídních pozic, odhalují souvislosti nového technologického způsobu výroby s novými formami zájmu podnikatelů a novými formami třídního boje. V prvním svazku se dovídáme, jak se vyvíjí technika a s ní povolání, které druhy povolání mizí a které nově vznikají, jak se mění postavení dělníka v tom, že se musí podílet víc na přípravě práce a nést určitou spoluodpovědnost za cizí vlastnictví, jak se změna stává „denním chlebem“, jak se mění motivy podnikatelů atd.

Druhý svazek pojednává o hmotných poměrech v moderní výrobě. Zase zde zaujme komplexní pojetí: jak se mění teplota, hluk, světlo atp., jak se nově utvářejí smyslové vztahy k provozu, jak se mění úkoly měření a kontroly, způsoby údržby a oprav, kolik koluje informací, jak se mění opotřebení a obnova zařízení, jak se zatěžují síly člověka, jak se mění jeho psychika atd.

Pro ilustraci uvedme členění na kapitoly: Komunikace. Stroje jako prostředek dorozumívání. Dorozumění se stroji. Porozumění pracovním úlohám. Časová praxe.

Vícedimenzionální časová struktura. Pracovní časy nezávislé na vnějším zásahu. Programovaný čas. Pracovní čas a životní čas. Boj o čas. Podíl na rozvoji produktivních sil. Dělnická lenost. Neviditelné vidění (tento obrat má vyjádřit, že dělník obsluhuje zařízení často prostřednictvím nikoli přímého nazírání, nýbrž prostřednictvím znaků, které mají svou sémantiku). Teoretizující výrobní praxe. Krize kvalifikovaného dělníka.

V třetím svazku je zajímavá kapitola o „soukromém zespolečenštění“. Pojednává o integraci, která je vyvolávána technickými podmínkami. Ukazuje na protiklad odpovědnosti bez spolurozhodování. Mezi zajímavými problémy je také „boj o data“, totiž o to, aby dělník, závislý stále víc na informaci, nebyl uváděn záměrně do stavu informační manipulace. Na jiném místě se rozebírá zdánlivá a skutečná podnikatelská strategie, její ohlas v dělnických brigádách a v hierarchických strukturách odborného a administrativního aparátu.

Shromážděná empirická data jsou podnětem k inspiraci další práce v této oblasti. Ukazují, jak se změnil průmyslový svět dělníka. Nepracuje v dřívějším slova smyslu. Jeho funkce se změnila: chodí, prohlíží, měří, kontroluje, hlásí. Tento novodobý dělník-obchůzkař je nadále operátorem zařízení, ale operátorem „zvenčí“. Jinak pracuje, jinak myslí, jinak žije.

Tři svazky věnované empirii jsou završeny čtvrtým, posledním svazkem *Teorie práce v podmínkách automatizace*. Jsou zde diskutovány základní kategorie, jejich souvislosti, jejich pohyb a kategorie nové. Svazek má ještě druhé poslání: ukazuje dělníka uprostřed teorie: netoliko jako předmět teoretického zkoumání, nýbrž i jako nositele, uživatele a spoluřešitele teorie.

Empirický materiál neustále narážá na to, že dělník v automatizaci už „nedrží“ stroj v rukou, necítí tlak jeho pák a kol. Je s ním nadále spojen, ale prostřednictvím informace, kterou přijímá a kterou působí. Nadále vynakládá své síly, jenže jiné než dříve, nadále se namáhá, avšak jinak než předtím. Stává se z „dělníka rukou“ novým „dělníkem hlavy“ (nebo obojího). Potřeba vědomostí roste, až přerůstá potřebu zručností. Na konci vychází dělník jiného rodu.

Teoreticky závěr souboru prací ukazuje, že dělník musí rozumět technologickému způsobu výroby, a to dnes znamená rozumět mu duchovně, teoreticky. Na jedné z porad vyslovila N. Rätzelová shrnující závěr slovy: Dělník potřebuje dostat teorii na svou stranu! Ačkoli taková věta není v citovaných pracích nikde napsána, tvoří jejich poslání. Západoberlíňští marxisté kladou požadavek, aby si moderní dělník osvojil teorii a s její pomocí lépe porozuměl nejen technologii, nýbrž i svému výrobnímu a životnímu postavení.

Výzkumné výsledky západoberlíňských marxistů jsou nejen teoretickým příspěvkem v oblasti práce, ale i protestem proti společenským poměrům, kde dělník a jeho práce jsou vytlačovány z pole oficiální podpory. Už to, že tyto mladí nadšenci vzdorují nepříznivým poměrům a pokračují ve svých tvořivých předsevzetích, stojí za uznání.

Jaroslav Jirásek